

LÄHTEET

- EKG I = Eesti keele grammatika I. Morfoologia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Erelt peatoimetajana, Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn 1995.
- Keelereform ja raamat. Koostanud ja toimetanud Helgi Vihma. Eesti Rahvusraamatukogu toimetised 3. Tallinn 1993.
- KETTUNEN, LAURI 1916: Viron kirjakielen uudistus. – Suomalainen Suomi 1 s. 95–107.
- 1919: Arvustavad märkused keeleuudendusnõuete puhul. Tartu.
- 1939: Kirjakielen suur-uudistus Eestissä. – Suomalainen Suomi s. 123–129.
- KOKLA, PAUL 1982: Kielenuudistus ja kielen säätely viron kirjakielen kehittämismalleina. – Sananjalka 24 s. 83–95.
- MÄGISTE, J. 1939: Viron kielen uudistuksesta. – Virittäjä 43 s. 361–371.
- PULKKINEN, PAAVO 1993: Soome keel ja keelearendus Aaviku Soome-perioodi ajal. – Keelereform ja raamat s. 113–115.
- Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. Koostanud Helgi Vihma ja Karl Mihkla. Tallinn 1971.

LÄTTILÄIS-VIROLAISIA KIELISUHTEITA

Lembit Vaba *Uurimusi läti-eesti keelesuhetest*. Eesti Keele Instituut & Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tallinn & Tampere 1997. 547 s. + 22 karttaa. ISBN 9985-851-52-8.

Lembit Vaban väitöskirjan aiheena ovat latvian eli lätin kielen ja viron kielen väliset kosketukset. Siinä käsitellään 370 varsinaiseen viron kieleen ja 775 Latviasa sijainneisiin viron kielisaarekkeisiin (leivu ja lutsi) tullutta, etupäässä nuorta lättiläistä lainasanaa. Aluksi esitetään katsaukset tutkimuksen metodeihin, lähteisiin, aineiston esittämisen periaatteisiin, varhaisempiin tällaisia kielikontakteja käsitteleviin töihin, kyseisten kontaktien muodostumisen historiaan sekä tutkittaviin kielisäarekkeihin ja niiden tutkimiseen (erityisesti F. J. Wiedemannin merkitykseen). Sana-artikkeleita seuraa 110-sivuinen lainasanojen foneettinen, morfologinen ja semanttinen analyysi. Kirjan tähän osaan on viitauksia sana-artikkeleissa. Samaan yhteyteen kuuluvat myös lätin kautta tulleiden

saksalaislainojen sekä sanojen levikin ja iän tarkastelu. Monet sana-artikkeleista perustuvat tekijän aikaisemmin julkaisemiin erillisiin tutkimuksiin, ja parhaat niistä kelpaisivat sellaisinaan julkaistaviksi itsenäisinä tieteellisinä tutkielminakin, kuten esimerkiksi sanojen *iuroots* 'viikate' ja *kauss* 'vati' kaksisivuiset tarkastelut.

Kirjan rakennetta voi pitää hyvin onnistuneena, mutta on myös joitakin puutteita. Onnistunut ei ole se ratkaisu, että kirjassa ei ole painettua tiivistelmää. Kirjan tekstiosassa esiintyy joitakin sellaisia lähteitä, joita ei ole kirjan lopun kirjallisuusluettelossa, esim. s. 175 s.v. *puur* mainitaan eräs tällainen Hella Keemin tutkimus ja s. 245 s.v. *vääs* Arnold Kaskin tutkielma. Mainitsemattomien joukossa on jopa sellaisia teoksia, joihin on viitattu useammin kuin

kerran. Tekijä on ilmeisesti ajatellut, että ne eivät ole teoksen kannalta keskeisiä, mutta niiden mainitsematta jättämistä tieteellisen teoksen yhtenäisessä lähdeluettelossa ei voi pitää hyväksyttävänä eikä suomalaisen käytännön mukaisena.

Teoksessa käytetty materiaali on hyvin edustava ja riittävä. *Paat* 'kalpeankeltainen, haaleanruskea' -sanaa koskevasta artikkelista (s. 146) puuttuu tietoa tämän sanan esiintymisestä tietynväristä hevosta merkitsevänä myös setukaismurteissa (esiintyy ainakin Heikki Ojansuun tallentamissa setukaislauluissa). Tekijä on ansiokkaasti täydentänyt kirjallisista ja arkistolähteistä koamaansa mittavaa aineistoa vielä omilla kenttäkeräelmillä. Tätä arvokasta työtä hän on onnistunut tekemään virolaisilla leivun ja lutsin kielisaarekkeilla Latviassa siihen aikaan, kun siellä vielä oli kelvollisia murteen puhujia.

Aineiston merkinnässä käytetty viron kirjakielen mukainen merkintätapa osoittautuu toisinaan ongelmalliseksi. Sen mukaisesti soinnillisten klusiilien merkit *g*, *b*, *d* tarkoittavat varsinaisviron murteiden aineistossa puolisoinnillisia äänneitä (mediaklusiileja, joita tekijä nimittää hieman oudosti leenisklusiileiksi) mutta kielisaarekkeissa ja setussa soinnillisia klusiileja. Periaatteessa tällainen kaksoismerkityksen antaminen tietylle kirjainmerkille ei ole hyvä ratkaisu. Merkintätapa on erityisen pulmallinen astevaihtelusuhteita kuvattaessa. Lukijan täytyy tietää, että esimerkiksi radikaalin astevaihtelun tapauksessa *lupat* : gen. *lupadi* (s. 412; on ryhmiteltykin radikaaliin astevaihteluun kuuluvaksi) on kysymys todellisesta astevaihtelusta [t] : [d], mutta esimerkiksi varsinaisviron tapauksessa *tirp* : *tirbi* (foneettisesti [tɪr̥p̥] : [tɪr̥bɪ]) ei niin olekaan, vaan siinä on vain klusiilin foneettinen puolisoinnillisuusero [p] : [B]; tämän sanan todellista astevaihtelua taas edustaa samassa kohdassa mainittu (Mih) *tirp* : *tir-*

vi -suhde. Tämä suhde on vastaavanlainen kuin setun *naud* : *naudi*, jonka todellista laatuvaihtelua puolestaan osoittaa *naud* : *nauvi* (Wiedemann).

Aina ei ole ihan selvää, miksi tietyn sanan etymologia on kysymysmerkkinen, siis epäselvä. Esimerkiksi sanan *tentsel* (s. 215) etymologioinnissa näyttää voivan olla ongelmia sekä merkityksen että originaalin osalta, koska suoran lärtistä lainaamisen ohella tulee harkittavaksi myös lätin kautta saksasta tapahtuneen lainautumisen mahdollisuus. Näin laajassa aineistossa voi helposti jäädä huomaamatta jonkin sanan uudempi alkuperänselitys, kuten esimerkiksi se, että Jorma Koivulehto on esittänyt *maja*-sanalle myös germaanisen etymologian. *Sāmi*-sanana mahdollista yhteyttä saameen olisi ollut syytä pohtia, ja olisi myös kannattanut viitata tähän etnonymyihin viime vuosina kohdistuneeseen vilkkaaseen tutkimukseen (Koivulehto, Wiik, Grünthal). Havaintoa, että virossakin 'näkemistä, katsomista' merkitsevät verbit ovat tuottaneet 'kas'-merkityksisiä interjektioita (s. 69), olisi voinut täydentää lähisukukielten esimerkeillä (vatjan *kase*, vepsän ja osittain aunuksen *ñece*). Leivun *atkožid* 'häiden jälkijuhlat' -sanana (s. 251) jälkikomponentissa on kysymys takaisinlainauksesta (vrt. lätin *kāzas* < liivin *kōzɡānd*), mikä olisi ollut syytä todeta.

Epäröimättä balttilaislainana Vaba pitää sanaa *vartuma* 'väsyä, uupua, raueta' (lät. *vārgt*) (s. 238–239). Hän ei ole kiinnittänyt huomiota siihen, että myös suomen murteissa tunnetaan samanmerkityksinen *vartua*. Se on erityisesti savolais-kainuulainen sana, josta suomen murteiden sana-arkistossa on viitisenkymmentä tietoa. Niistä useimmat ovat vastauksia Sanastajassa vuonna 1937 julkaistuun kyselyyn. Sanaa käytetään jonkin elimen, tavallisesti käden tai jalan väsymisestä. Ongelma on se, olisiko *vartua* 'väsyä' voinut kehittyä jok-

seenkin yleissuomalaisesta germaanisperäisestä *varttua* 'odottaa' -verbistä. Saattaa olla semanttisesti ymmärrettävissä, että esimerkiksi käden ylhäällä pitäminen on ikään kuin pitkään odottamista ja johtaa puutumiseen, voimattomuuteen siihen tapaan kuin *hiipua* merkitsee murteittain myös 'puutumista'. Kuitenkin suomen murteista on esimerkkejä, joissa *varttua* hämmästyttävästi täsmää Vaban lättiläisenä originaalina esittämän verbin semantiikan kanssa kuten Ahti Rytkösen vuonna 1929 Maaningalta merkitsemässä käyttöyhteydessä, joka kirjakielistettynä kuuluu: *kädestä varttuu voima pois*. Jos tämä suomen *varttua* on yhdistettävissä viron *vartuma*-verbiin, on kysymys jo vanhasta balttilaislainasta.

Vaban tutkimuksen kohteena olleet viron lättiläislainat ovat enimmäkseen suhteellisen nuoria, mutta niiden iän tarkempi määrittely on useimmiten vaikeaa. Sekä Vaba että muutkin tutkijat ovat usein tyytyneet sellaisiin karkeahkoihin määrittelyihin kuin »lainattu ennen 1500-lukua» (*kuuas*, s. 108), »suhteellisen vanha laina» (*mait*; Thomsen, s. 131), lainattu aikavälillä 1200–1500 (*pal(l)ai*; Saareste, s. 149) tai välillä 1100–1400 (*pastal*; Saareste, s. 151). Tämantapaiset ikäykset ovat hyväksyttäviä, kun otetaan huomioon, että tulkinnanvaraisista on sekín, lasketaanko lainan ikä kielessä sen ensiesiintymisestä vai jonkinasteisesta vakiintumisesta. Ei tosin yleensä ole sellaisia lähteitä, joiden perusteella tätä vaihtoehtoa voitaisiin edes pohtia. Todella vanhan lainan mahdollisuuden väittelijä on joissakin tapauksissa kiinnittänyt asiantuntevasti huomiota. Joskus hän kuitenkin esittää sellaisia kantasuomen mukaisia rekonstruktioita, että kantasuomalaisen spiranttisen kauden jatkuminen niin myöhään voi olla ongelmallista.

Lainasanatutkimus perustuu ratkaisevasti äänneopilliseen tarkasteluun, ja sille Vaba onkin omistanut laajan jakson. Sivul-

la 38 todetaan, että nuoremmat lainasanat ovat tunkeutuneet murteeseen täysin lättiläisessä asussa ja että usein esiintyy rinnastusten vanhempi ja myöhäisempi laina. Tässä olisi ollut hyvä viitata liiviin, jossa on aivan sama tilanne. Kielisaarekkeiden lyhyen *o*:n diftongiutumista olisi ollut syytä käsitellä keskitetymin. Sen yhteydessä jää kaipaamaan lisäviittauksia latvialaiseen tutkimuskirjallisuuteen ja tämän ilmiön käsittelyyn liivin tutkimuksessa (Posti), kun siellä on kysymys aivan samasta ilmiöstä. *Run-(dul' ~ -dul) ~ krun-(dul)* (s. 100) ja *(g)rabul* (s. 177) -tyyppisen variaation yhteydessä olisi ollut hyvä selventää, että siinä on kyse vastaanottavien murteiden kyvystä hyväksyä sananalkuisia konsonantisekvenssejä eikä välttämättä lainkaan erikäisistä lainauksista.

Äänneopin yhteydessä lukijalle jäävät jonkin verran hämäräksi eräät yksityiskohdat. Vokaalin velaaristumismuutoksen *i > õ* syy esimerkissä (Hargla Mõniste) *põsetama* 'ajaa lehmiä kiiliäisiä pakoon *bzzz*-ääntelyin' jää helposti epäselväksi, kun originaaleiksi on merkitty lätistä *bi*-alkuisia sanoja ja kun lisäksi toisaalla (s. 424) todetaan, että tällainen takavokaalistuminen tapahtuu pääasiassa *l*:n, *r*:n ja *v*:n sekä tietyissä tapauksissa *ts*:n naapuruuksissa. Vaba antoi kylläkin väitöstilaisuudessa sen ilmeisen oikean selityksen, että tässä on kysymyksessä onomatopoeettisuudesta johtuva poikkeuskehitys. Edelleen s. 423 annetun selityksen mukaan liudentuneen *l*:n jäljessä esiintyy usein *u*:n asemesta *ü*, ja yhdeksi esimerkiksi annetaan *lütsik* 'eräänlainen syötävä jauhomöykky'. Sen *u*:lliseksi originaaleiksi merkityissä sanoissa on kuitenkin liudentumaton *l*. Tässä yhteydessä ei mainita sitä väitöstilaisuudessa annettua selitystä, että tällaista muutosta esiintyy myös venäläislainoissa. Ilmeinen lapsus on se selitys, että latin murteissa esiintyvän pitkän vokaalin tai diftongin eteen (pro jäl-

keen) on kehittynyt epäetymologinen *r*, joka kuvastuu myös virossa (esim. *toort, d`aartum*) (s. 454) ja että esimerkkinä alasaksan *sch:n* (jos sitä seuraa konsonantti) substituoinnista *sk:l*la esitetään sana *kraabatama* (<< kas. *schrapen*), jossa siis kuitenkin on *kr* (s. 446).

Lutsin murteen (aktiivin) imperatiivin 3. persoonan analyttinen muoto *lass tuogo* 'tuokoon' on käsiteltävänä sivulla 37. Tässä yhteydessä ei ole viittausta Heikki Leskinen itämerensuomen analyttista imperatiivia koskevaan erityistutkimukseen (SUSA 67, 1966), joka puuttuu myös lähteistä. Edelleen olisi ollut syytä viitata Karl Pajusalun väitöskirjaan *Multiple linguistic contacts in South Estonian* (1996, s. 158), jonka tekijä käsittelee tätä muotoa jussivina ja toteaa sen olevan hyvin edusteilla karksin murteessa ja tietysti myös viron yleiskielessä (esim. *las ta läheb*).

Sivuilla 47–50 on esillä eteläviron ja viron kielisaarekkeiden mielenkiintoinen, näköjään passiivin partisiipin sisältävä rakennetyyppi *istutaw péńk* 'istuinpenkki', suomeksi oikeastaan *istuttava penkki*. Tämän rakenteen funktioiden ja semantiikan käsittely on hyvin ansiokasta. Se todetaan epäröimättä lättiläisperäiseksi, kun lätille on ominainen juuri rakenne *dzīvojamā māja* 'asuintalo' eli 'asuttava talo'. Tekijä ei ole kuitenkaan tässä yhteydessä ottanut huomioon mainittua Pajusalun väitöskirjaa, jossa tätä rakennetta on käsitelty (s. 217). Pajusalu esittelee tätä muodostetta ensin juuri Lembit Vaban tutkimuksen *Läti laensõnad eesti keeles* (1977, s. 20, 25) perusteella, mutta hän pohtii sen alkuperää myös tarkemmin. Pajusalun mielestä yksi mahdollisuus olisi pitää tätä eteläviron, liivin ja lätin yhteisenä areaalipiirteenä. Vastaaventyypistä rakennetta tavataan sellaisissakin itämerensuomalaisissa kielissä, joissa suora lätin vaikutus ei ole mahdollinen. Pajusalu ottaa vertauskohdaksi suomen ilmauk-

sen *sormen mentävä reikä*, jolloin tämän-tyyppiset tapaukset ilmaisevatkin ehkä kau-satiivisuutta eivätkä passiivisuutta tai im-personaalisuutta. Hänen näkemyksensä mukaan tällöinkin kyseessä voisi olla balttilaisperäinen rakenne mutta melko vanha, siis jo kantasuomeen palautuva. Viron kielisaarekkeilla ja liivissä rakenne kylläkin palautuu aivan ilmeisesti lätin suoranaiseen malliin.

Sivulla 61 käsitellään eteläviron erikoista deminutiivista optatiivia, esim. *võtkest* 'ota(pas)', ja sitä Pajusalun selitystä, että se voisi olla alkuperältään deminutiivisen *kenominijohtimen* partitiivi. Tässäkin on viittaus vain Pajusalun artikkeliin (Keel ja Kirjandus 1989) eikä hänen seitsemän vuotta tuoreempaan väitöskirjaansa. Tekijän oma terävä havainto on, että kysymykseen voisi tulla lätin vaikutus tämän muutkin tunnetut kielet huomioon ottaen erittäin harvinaisen optatiivityypin syntymiseen.

Viittaus liivin paralleelisuuteen olisi ollut paikallaan sivulla 43, jossa on kysymys kieltosanan *ai ~ äi* avulla muodostetavista antonyymeistä (liivissäkin esim. *äbjevà* 'huono', sananmukaisesti 'ei-hyvä') sekä lättiläisperäisistä prefikseistä. Tässä niitä on mainittu leivun murteesta kuusi erilaista, mutta liivissä niitä on 11 ja niitä käytetään erittäin runsaasti.

Vielä laajempia periaatteellisia kysymyksiä liivin osalta voisivat olla seuraavat: miksi lutsin ja leivun lainasanoja käsiteltäessä ei ole viitattu vastaaviin lainoihin liivissä, vaikka varsinaisen viron lainojen yhteydessä niin on tehty, ja miksi luvussa 3 (lainasanojen mukautumisen käsittelyssä) on vain muutaman kerran viitattu liivin vastaavaan kehitykseen, vaikka siihen olisi ollut useamminkin aihetta? Huomionarvoinen on se väitöstilaisuudessa esille tullut perustelu, että liiviin suuntautuneeseen rinnakkaislainautumiseen viittaaminen on tärkeämpää varsinaisvirolaisissa lainoissa

kuin kielisaarekkeiden hyvin selvissä lättäläislainatapauksissa.

Lembit Vaba tunnetaan merkittävimpana virolais-lätiläisten kontaktien tutkijana. Hän on omistautunut tähän tutkimukseen jo kolmen vuosikymmenen ajan, kuten osoittavat hänen väitöskirjan lähdeluettelossa mainitut 35 tutkielmaansakin. Tämä teos on artikkeliväitöskirja siinä mielessä, että se perustuu varsin olennaisesti väittelijän aiempiin julkaisuihin.

Vaban väitöskirja on uusin saavutus itämerensuomalaisessa kielikontaktitutkimuksessa. Se on ensinnäkin kattava esitys kaikkinaisesta latvian kielen viroon kohdistuneesta vaikutuksesta. Pääpaino on lainasanoissa, jotka ovatkin tämän vaikutuksen keskeisin alue. Tätä sanastoa kirjassa on tutkittu hyvin monipuolisesti. Monista muista lainasanaston tutkimuksista poiketen tässä väitöskirjassa sanastoa on käsitelty varsin perusteellisissa sana-artikkeleissa foneettisesti, kieliopillisesti, merkitysopillisesti ja maantieteellisen levikin kannalta. Artikkelien etymologinen osa osoittaa erinomaista latvialaisen lingvistiikan tuntemus-

ta. Lopuksi mainitaan aina kutakin sanaa koskeva tutkimuskirjallisuus, joka käsittää yhteensä lähes viisisataa painettua lähdetä. Kokonaisuudessaan väitöskirja on täydennetty ja laajennettu laitoksen väittelijän parikymmentä vuotta sitten (1977) ilmestyneestä monografiasta *Läti laensõnad eesti keeles*, joka pohjautui hänen filologiatieteiden kandidaatin väitöskirjaansa.

Kirjan todellinen helmi on luku 4.2.1.4, joka käsittelee lättäläis-virolaisten kielisuhteiden kuvastumista Harglan pitäjän tukinuitajien kielessä. Tämä luku on paljolti kielisosiologiaa, sillä siinä valaistetaan kiinnostavasti tukkilaisten todellisia kielenkäyttötilanteita. Siinä myös näkyvät tiivistetysti ne Vaban tieteelliset ansiot, jotka ovat ominaisia koko teokselle: sana-aineiston kerääminen arkistoista, kentältä ja painetusta kirjallisuudesta sekä sen taitava selittäminen. ■

SEPPO SUHONEN

Suomalais-ugrilainen laitos, PL 25 (Franzeninkatu 13), 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: seppo.suhonen@helsinki.fi

RETKI MENNEESEEN MAAILMAAN

Christfrid Ganander *Nytt finskt lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. SKS & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1997. 1174 s. ISBN 951-717-993-6.

Christfrid Ganander *Nytt finskt lexicon: hakemisto*. Toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 688. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. SKS & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1997. VI + 485 s. ISBN 951-746-007-4.

Rantsilan kappalainen Christfrid Ganander oli 1700-luvun loppupuolen merkittävin suomenkielinen tietokirjailija. Kanakopin kokoisessa ullakkohuoneessaan

hän laati käsikirjoitukset muun muassa kahteen lääkärikirjaan, arvoituskokoelmaan ja opettavaiseen satukirjaan. Hän keräsi kansanrunoja ja sananlaskuja ja sepitti itsekin